

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ЛУЦЮК Анатолій Михайлович

**ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ
ВЧИТЕЛЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ
В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

13.00.01. — теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ — 1996

AB 35.499

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України

Науковий керівник — кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Бондар Людмила Семенівна

Офіційні опоненти — дійсний член АПН України, доктор філософських
наук, професор
Зязюн Іван Андрійович
— кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Антонець Михайло Якович

Провідна установа — Рівненський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться "25" жовтня 1996 р. о 14.00 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д. 01.32.02 в Інституті педагогіки АПН України
за адресою: 252001, м.Київ-1, вул.Трьохсвятительська, 8.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині інституту (252001,
м.Київ, вул.Трьохсвятительська, 8).

Автореферат розісланий "12" вересня 1996 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.П.Легкий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В умовах відродження суверенної України, становлення нової школи актуалізується проблема педагогічної майстерності вчителя як складової частини загальної культури, одного з важливих факторів національного прогресу. Від учителя, його духовного багатства, кваліфікації, прагнення передати молоді досягнення попередніх поколінь залежить подальший розвиток суспільства. У Державній національній програмі "Освіта" ("Україна ХХІ століття") наголошується, що "головна увага має бути зосереджена на підготовці нового покоління педагогічних працівників, підвищенні загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу педагога до рівня, що відповідає його ролі у суспільстві"¹. Тому потрібний не лише глибокий аналіз сучасної теорії і практики педагогічної майстерності вчителя, але і вивчення, аналіз, узагальнення та творче використання досвіду, накопиченого впродовж всієї історії.

У дослідженні проаналізований і показаний внесок у розробку даної проблеми визначних прогресивних педагогів і громадських діячів України: К.Ставровецького, І.Борецького, П.Беринди, М.Смотрицького, Ф.Прокоповича, Г.Сковороди, Т.Г.Шевченка, І.Я.Франка, П.А.Грабовського, Лесі Українки, М.М.Коцюбинського, В.Г.Короленка, К.Д.Ушинського, М.І.Пирогова, М.П.Драгоманова, С.Ф.Русової, А.С.Макаренка.

Для осмислення суті педагогічної майстерності вчителя важливе значення мають філософські та психологічні роботи, використані в процесі дослідження, зокрема: Н.І.Альохіна, Б.Т.Ананьєва, Л.І.Божович, І.Д.Беха, В.В.Давидова, І.А.Зязюна, І.С.Кона, О.Г.Костюка, В.О. Кудіна, О.М.Леонтєва, С.Д.Максименка, В.О.Моляка, Д.Ф.Ніколенка.

¹ Державна національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ століття"). — К.: Райдуга, 1994. — С.43.

Істотний доробок у вивчення проблеми формування особистості вчителя внесли Г.Ф.Грінченко, Н.Ф.Гоноболін, В.А.Кан-Калік, Н.В.Кічун, А.В.Кузьміна, О.Г.Мороз, А.В.Мудрик, С.Ш.Натанзон, М.М.Поташнік, І.П.Раченко, В.А.Сластьонін, І.І.Чернокозов.

Визначити і обґрунтувати зміст, форми та методи удосконалення педагогічної майстерності вчителя у спадщині В.О.Сухомлинського надали можливість праці з загальних проблем навчання і виховання Л.В.Артемової, Ю.К.Бабанського, В.І.Бондаря, М.С.Вашуленка, С.У.Гончаренка, В.С.Заслуженюка, Л.К.Коваль, В.І.Маслова, В.Ф.Паламарчук, О.Я.Савченко, О.В.Сухомлинської, М.Д.Ярмаченка.

Великий внесок у розробку проблеми педагогічної майстерності вчителя зробив видатний український педагог, заслужений учитель України, директор Павльської середньої школи Василь Олександрович Сухомлинський (1918-1970 рр.), який багато в чому випереджав свій час. Проблеми, що хвилювали В.О.Сухомлинського, охоплювали практично майже всі аспекти теорії і практики виховання, дидактики та школознавства. Його педагогічна система адекватна реальній дійсності.

Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського вивчається і широко популяризується. В останні роки з'явилося немало праць науковців і педагогів-практиків, присвячених її дослідженню (Ю.П.Азаров, М.Я.Антонець, А.М.Борисовський, М.В.Богуславський, В.І.Бондар, В.Г.Бутенко, І.А.Зязюн, М.І.Мухін, О.В.Сухомлинська, О.Я.Савченко, М.Д.Ярмаченко). Окремим аспектам педагогічної системи В.О.Сухомлинського присвячені кандидатські дисертації (Л.О.Абрамова, М.Г.Базилевич, Н.П.Басиладзе, Т.Г.Будняк, А.С.Бик, Л.С.Бондар, В.А.Василенко, Г.О.Веденська, Т.І.Когачевська, К.Є.Кривошеєнко, М.В.Левківський, О.В.Лоскутов, Л.А.Мілков, М.І.Мухін, І.Є.Остапівський, Т.П.Остапівська, Р.О.Позінкевич, О.С.Соколовська, В.Є.Свиридов, Л.М.Сіднев, Г.В.Сухорукова, Г.П.Таюкіна, Г.Я.Файзуліна, З.М.Шевців, Б.Є.Ширвіндт, Р.І.Штайник).

На сьогодні шкільні реалії вимагають від учителів і науковців переосмислення багатьох освітніх канонів. Школа потребує нових нетрадиційних ідей і теорій, що відповідали б оптимальному розвитку дитини й сучасним потребам суспільства. Таким чином, соціальна зумовленість методологічної перебудови освіти, закономірності удосконалення професійної майстерності вчителя, потреби педагогічної практики вимагають в свою чергу більш ґрунтовного аналізу творчої спадщини В.О.Сухомлинського. Актуальність даної проблеми та недостатність теоретичної і практичної її розробки зумовили вибір теми дисертаційного дослідження "Проблема педагогічної майстерності вчителя у творчій спадщині В.О.Сухомлинського".

Об'єкт дослідження — педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського.

Предмет дослідження — проблема педагогічної майстерності вчителя у теоретичній спадщині В.О.Сухомлинського.

Мета дослідження полягає в науковому аналізі та узагальненні теоретичної спадщині В.О.Сухомлинського з проблеми педагогічної майстерності вчителя і досвіду творчого використання його основних положень в сучасних навчальних закладах.

У відповідності з предметом і метою дослідження поставлені такі завдання:

— дослідити передумови становлення і розвитку поглядів В.О.Сухомлинського на проблему педагогічної майстерності вчителя;

— проаналізувати і узагальнити основні положення В.О.Сухомлинського з проблеми педагогічної майстерності вчителя;

— визначити зміст, форми і методи удосконалення педагогічної майстерності вчителя у творчій спадщині В.О.Сухомлинського, дати характеристику механізму управлінської діяльності директора школи з підвищення професійної майстерності вчительського колективу;

— узагальнити досвід творчого використання рекомендацій В.О.Сухомлинського з проблеми педагогічної майстерності вчителя і показати його значення для сучасних навчальних закладів.

Методологічною основою дослідження є теорія наукового пізнання, філософські та психолого-педагогічні положення про людську особистість, про загальнолюдські цінності, про духовність як провідну рису світогляду, діалектичний підхід до аналізу процесу становлення й розвитку теорії і практики удосконалення педагогічної майстерності вчителя.

Методи дослідження: історико-теоретичний аналіз літературних джерел, синтез, порівняння, узагальнення і систематизація зібраних фактів і даних.

Джерела дослідження. Основними джерелами дослідження були праці В.О.Сухомлинського; документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО); матеріали меморіально-педагогічного музею В.О.Сухомлинського при Павлівській середній школі (Кіровоградська область); книги, статті та спогади про життя і педагогічну діяльність В.О.Сухомлинського; автореферати дисертацій та дисертації з різних аспектів теоретичної спадщини В.О.Сухомлинського; філософська, історико-педагогічна, психологічна та фахова література з досліджуваної проблеми.

Наукова новизна дослідження полягає в цілісному аналізі проблеми педагогічної майстерності вчителя у творчій спадщині В.О.Сухомлинського, в узагальненні та конкретизації системи удосконалення педагогічної майстерності вчителя у зв'язках та відносинах різного спрямування: духовних, соціальних, функціональних; у виявленні прогресивних форм педагогічної майстерності вчителя, які були структурними компонентами цієї системи і активно впроваджуються в сучасних навчальних закладах.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що в ній на основі цілісного історико-педагогічного аналізу виявлені і розкриті погляди В.О.Сухомлинського з проблем педагогічної майстерності вчителя, визначена специфіка управлінської діяльності директора школи. Введені в науковий обіг маловідомі архівні документи та матеріали, що розкривають сутність обраної проблеми.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані в результаті дослідження положення і висновки, представлені матеріали сприятимуть збагаченню історико-педагогічних знань, змісту курсу історії педагогіки для педвузів та університетів, поглибленій розробці відповідних розділів історії і сучасного стану національної педагогіки, спецкурсів та спецсеінарів з даної тематики. Матеріали можуть бути використані науковими працівниками, у практичній діяльності вчителів, педагогічній практиці студентів, у системі фахової перепідготовки педагогічних працівників.

Вірогідність наукових результатів дисертаційного дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю його вихідних теоретичних положень, використанням комплексу методів адекватних меті та завданням дослідження і підтверджується результативністю аналізу проблеми при вивченні положень про національну школу, загальнолюдські цінності, місце і роль вчителя у всебічному розвитку особистості.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження обговорювались і отримали позитивну оцінку в лабораторії теорії та історії педагогіки Інституту педагогіки АПН України. Проміжні результати і висновки дослідження доповідались на міжнародній науково-практичній конференції "Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського і розбудова національної освіти" (Кіровоград, 1993); науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу і студентів Луцького державного

педагогічного інституту ім. Лесі Українки (Луцьк, 1993); міжнародній науково-практичній конференції "Формування особистості вчителя фізичної культури в умовах відродження духовності України" (Луцьк, 1995); Всеукраїнських педагогічних читаннях, присвячених теоретичній спадщині В.О.Сухомлинського в м.Луцьку (1994), м.Чернігові (1995); курсах підвищення кваліфікації при Волинському обласному навчально-методичному інституті післядипломної освіти педагогічних кадрів. Результати наукової роботи знайшли своє відображення у 10-ти публікаціях автора і творчо використовуються в загальноосвітній школі I-III ступенів №19 м.Луцька Волинської області.

На захист виносяться такі положення:

- теоретичне обґрунтування В.О.Сухомлинським сутності педагогічної майстерності вчителя;
- розроблений та науково обґрунтований В.О.Сухомлинським механізм діяльності директора школи з підвищення професійної майстерності педагогічного колективу;
- визначені і впроваджені В.О.Сухомлинським в практику роботи Павлівської середньої школи оптимальні форми і методи розвитку педагогічної майстерності вчителя;
- рекомендації щодо удосконалення навчально-виховного процесу сучасної школи на основі творчого аналізу, переосмислення і узагальнення досвіду В.О.Сухомлинського з питань педагогічної майстерності вчителя і використання його в практиці.

Структура дисертації: вступ, два розділи, висновки, список основної використаної літератури та додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначені об'єкт, предмет, мета, завдання, вказані джерела і методи дослідження, роз-

крито наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, сформульовано вірогідність результатів дослідження, викладено зміст основних положень, що виносяться на захист, подано відомості про апробацію.

У першому розділі "Теоретичні засади педагогічної майстерності вчителя" розкриті найбільш суттєві погляди прогресивних педагогів на питання педагогічної майстерності вчителя. Проаналізовані твори та громадська діяльність представників братських шкіл К.Ставровецького, І.Борецького, П.Беринди, М.Смотрицького, які прагнули розв'язати дану проблему шляхом написання навчальних, полемічних праць філософсько-наукових за змістом, а тим самим впливати на професійну підготовку вчителя.

У розділі відзначається, що суттєві ідеї педагогічної майстерності вчителя обґрунтовані видатним церковним, громадським і державним діячем, вченим, педагогом кінця XVII — початку XVIII ст. Ф.Прокоповичем і відомим філософом, поетом, педагогом XVIII ст. Г.Сковородою. Просвітительська і педагогічна діяльність мислителів мала великий вплив на формування професійного інтелекту особи вчителя на гуманістичних ідеях.

Питання освіти рідного народу і педагогічної майстерності вчителя знайшли відображення в культурно-просвітницькій і художній творчості Т.Г.Шевченка, І.Я.Франка, П.А.Грабовського, Лесі Українки, М.М.Коцюбинського, В.Г.Короленка. Вивчення та аналіз їх спадщини розкривають скарбницю ідей, порад, рекомендацій, спрямованих на удосконалення професіоналізму вчителя. На їх думку, вчитель-майстер повинен не тільки любити дітей, глибоко знати свій предмет, методику його викладання, а й бути обізнаним в інших науках, у літературі і мистецтві, займатися активною громадською діяльністю, жити одним життям із народом.

Особливе значення в становленні і розвитку педагогічної майстерності вчителя займають праці М.І.Пирогова. Поряд із покликанням, педагогічними здібностями не менш важливою умовою вчений вважав теоретичну підготовку вчителів. Саме йому належить ініціатива створення учительських семінарів. М.І.Пирогов вбачав джерело росту педагогічної майстерності вчителів у їх колективній творчості (наради, курси, з'їзди).

Значний внесок у розробку теоретичних основ педагогічної майстерності здійснив видатний педагог К.Д.Ушинський. За його переконанням, вчитель стає творцем особистості дитини тоді, коли пізнає закони її розвитку, глибоко знає психологію, має високий рівень методичної майстерності.

На думку видатного українського вченого-просвітителя М.П.Драгоманова, рівень професіоналізму вчителів залежить від педагогічної майстерності керівника навчального закладу, а також покращення матеріального становища і визначення соціального статусу педагога у суспільстві.

В історії вітчизняної педагогіки важливість даної проблеми доводила педагог і письменниця, палкий патріот національного виховання С.Ф.Русова. Аналіз її педагогічних положень показав, що великого значення вона надавала спеціальній освіті, розвитку української мови, педагогічному досвіду, врахуванню індивідуальних особливостей дітей.

Проблема педагогічної майстерності вчителя займає значне місце в педагогічній теорії та практиці видатного педагога ХХ століття А.С.Макаренка. Він створив систему і розробив принципи організації творчого педагогічного колективу, довів, що єдність думок всіх його членів — обов'язкова умова оволодіння педагогічною майстерністю. Найважливішими складовими професійної майстерності А.С.Макаренко вважав педагогічний такт, професійні знання, передовий педагогічний досвід, гуманне ставлення до дитини.

Питання педагогічної майстерності вчителя, розроблені вітчизняними гуманістами-просвітителями і видатними педагогами, одержали подальший розвиток у науково-педагогічній діяльності Василя Олександровича Сухомлинського.

В.О.Сухомлинський — самобутній педагог, з оригінальним власним почерком, практична і теоретична діяльність якого найяскравіше висвітлюють можливості сучасної школи. Його творчий доробок складає органічну частину золотого фонду вітчизняної педагогіки, несе в собі ідеї, які ще недостатньо вивчені, осмислені і вимагають подальшого дослідження. Це і спонукало нас до творчо-критичного переосмислення, науково-практичного узагальнення теоретичних і практичних набутків В.О.Сухомлинського з питань професійної майстерності вчителя. Адже тільки більш повне пізнання творчої спадщини видатного педагога, орієнтація на інноваційні процеси у педагогічній теорії та практиці з урахуванням альтернативних концепцій світового педагогічного досвіду допоможуть узагальнити здобутки з питань педагогічної майстерності і тим самим удосконалити роботу вчителя.

У постановці проблеми педагогічної майстерності вчителя та пошуку шляхів для її вирішення В.О.Сухомлинський виходив із розуміння того, що школа "як колиска народу", "колиска духу і культури народної" повинна бути "святиною і надією народу", а її вчитель — "головним скульптором" дитячої душі, першим світочем у житті школяра, який пробуджує потяг до знань, повагу до нації, культури, освіти.

Аналіз сутності педагогічної майстерності в творчій спадщині В.О.Сухомлинського дає підстави стверджувати, що вона не можлива без педагогічної культури, тобто гармонії найбільш суттєвих духовних якостей вчителя і його професіоналізму. З особистісними властивостями педагога: науковим світоглядом, моральною чистотою, громадянською позицією, загально-науковою і фаховою ерудицією, творчим розумом, почуттям нового, риторичними здібностями і культурою мови, вольови-

ми якостями, естетичною і загальною культурою, фізичною загартованістю і працездатністю, — звертає увагу В.О.Сухомлинський, необхідно тісно пов'язувати професійні якості вчителя: педагогічне покликання, любов до дітей, педагогічні знання, навички і вміння, психологічну культуру, педагогічний такт, спостереження, мислення, увагу, інтуїцію, оптимізм, самовдосконалення.

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що в спадщині В.О.Сухомлинського гуманізація навчально-виховного процесу виступає необхідним елементом творчої педагогіки, а гуманізм — однією із основних рис педагога. Саме це відіграє свою головну конструктивну роль у розвитку педагогічної майстерності. На думку В.О.Сухомлинського, вчитель авторитетний наставник учнів лише доти, доки він удосконалює свою майстерність, де провідним є глибока любов до дітей, людяність і здатність "проникнути в духовний світ дитини", зрозуміти і відчувати в кожному з вихованців індивідуальне, "відданість світу Дитинства".

Знати дитину — одна з найважливіших сфер педагогічної майстерності вчителя. В.О.Сухомлинський був переконаний у тому, що висока психологічна компетентність є складовою частиною професійно-педагогічної культури вчителя. Тому видатний педагог постійно наголошував, що не можна навчати і виховувати дитину, не знаючи її вікових та індивідуальних особливостей, що залежно від цього змінюються форми та методи навчання і виховання. "Якщо педагогіку можна порівняти з майстернею, де творяться складні прилади, — писав Василь Олександрович, — то психологія в цій майстерні — найскладніші інструменти. Не буде інструментів або вони стануть неточними — від майстерні залишаться одні стіни"¹.

¹ Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибр. твори: В 5 т. К., 1976-1977. — Т.1. — С.612.

Отже, творчо використовуючи ідеї визначних прогресивних педагогів та громадських діячів, письменників-гуманістів, постійно удосконалюючи власний досвід, В.О.Сухомлинський збагатив теоретико-методологічні засади педагогічної майстерності вчителя.

У другому розділі "Удосконалення педагогічної майстерності вчителя у творчій спадщині В.О.Сухомлинського" визначаються структуро-творчі компоненти вирішення даної проблеми, діяльність директора школи, форми і методи, основні знання, уміння і навички, що сприяють розвиткові педагогічної майстерності, аналізується майстерність вчителя на уроці, обґрунтовується необхідність творчого використання доробку педагога у вищих навчальних закладах і в практичній роботі шкіл усіх типів.

Аналіз творчої спадщини В.О.Сухомлинського показав, що наявність професійних знань ще не визначає становлення педагогічної майстерності вчителя. Він був переконаний у тому, що робота вчителів з даної проблеми повинна ґрунтуватися на глибокому систематичному ознайомленні із психолого-педагогічною літературою, використанні передового педагогічного досвіду, проведенні науково-практичних досліджень. При цьому необхідна умова — особистий приклад директора школи, який повинен бути зразком педагогічної майстерності для своїх колег у навчанні і вихованні учнів. Саме таким був директор Павлівської середньої школи В.О.Сухомлинський, який вбачав залежність створення колективу майстрів педагогічної справи від управлінської діяльності керівника навчального закладу.

Проведене дослідження показало, що значне місце в управлінській діяльності директора школи з удосконалення педагогічної майстерності вчительського колективу В.О.Сухомлинський відводив вивченню, узагальненню і поширенню передового педагогічного досвіду. В Павлівській середній школі знайшли відображення найрізноманітніші форми обміну досвідом: доповідь директора, повідомлення вчителів, відкриті уроки і

взаємовідвідування уроків, влаштування виставок, створення методичних розробок, індивідуальна допомога досвідчених педагогів молодим вчителям, колективна підготовка і аналіз системи уроків тощо.

Запозичення досвіду, наголошував В.О.Сухомлинський, це "не механічне перенесення" окремих педагогічних явищ навчально-виховного процесу в роботу вчителів, а "перенесення ідеї". При цьому педагог підкреслював, що вчителю слід показати значення теорії як невичерпного джерела збагачення досвіду, бо саме завдяки серйозній теоретичній основі досвід практичної роботи не тільки запозичується, а й створюється. Внаслідок цього педагогічний досвід ставав не звичайною сумою передових ідей кращих педагогів, а свідомим, осмисленим, творчим застосуванням оновлених педагогічних явищ щодо конкретних умов.

Особливо актуальною для сьогодення є ідея В.О.Сухомлинського: "Стає майстром педагогічної праці звичайно той, хто відчуває себе дослідником"¹. Одночасно він застерігав, що мова йде не про науково-дослідницьку роботу, коли вивчення фактів веде до наукових узагальнень. Адже саме творче дослідження проблем, які розв'язані наукою, повинно відкриватися по-новому перед учителем, як посередником між теорією і практикою. На думку В.О.Сухомлинського, прилучення вчителів до творчого дослідження необхідно починати з показу методики спостережень, вивчення і аналізу фактів тому, що вони є реальним відображенням об'єктивних закономірностей педагогічного процесу. Педагог вбачав ефективність такої роботи у тому, що вчитель, зосереджуючи увагу на певному педагогічному явищі, яке відіграє найважливішу роль у навчанні і вихованні учнів, опрацьовує педагогічну і методичну літературу. Разом з тим, В.О.Сухомлинський підкреслював, що яким би малодосвідченим не був директор школи, він повинен включатися в дослідницьку роботу, піднімаючись на певну сходинку майстер-

---

¹ Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором // Вибр. твори: В 5 т. — К., 1976-1977. — Т.4. — С.471.

ності через аналіз педагогічних явищ. Таким чином, у колективі відбувалося поєднання практики з елементами наукового дослідження як вищого етапу педагогічної майстерності. Найбільш цінні результати такої роботи вносилися до рукописного збірника "Педагогічна думка", а окремі вчителі Павлівської школи опубліковували їх у вигляді статей у педагогічних журналах і газетах.

Велику увагу В.О.Сухомлинський приділяв вибору форм і методів роботи, спрямованих на формування педагогічної майстерності вчителів. При цьому видатний педагог враховував традиції школи, стиль роботи дирекції, свої особисті якості як керівника, кожного конкретного вчителя, учня, творчий характер діяльності педагогічного колективу. Він стверджував: "Розв'язання питань педагогічної майстерності вчителя вимагає вдумливого, уважного вибору форм роботи"¹.

Аналіз творчої спадщини В.О.Сухомлинського дає підставу зробити висновок, що ним розроблені такі форми удосконалення педагогічної майстерності: "школа педагогічної культури", "школа педагогічної майстерності", "школа педагогічного досвіду", "індивідуальна творча лабораторія".

"Школа педагогічної культури" у Павлівші була важливою формою поширення досвіду керівництва педагогічним колективом з удосконалення його професіоналізму. В ході занять учасники спостерігали явища навчально-виховного процесу, ділилися своїми думками про взаємозв'язок і залежність між ними, безпосередньо вивчали, аналізували і узагальнювали передовий педагогічний досвід. В.О.Сухомлинський пропонував керівникам навчальних закладів дотримуватись таких вимог: визначати рівень педагогічної підготовленості вчителя, показувати шляхи удосконалення його педагогічної майстерності на зраз-

---

¹ Сухомлинський В.О. Педагогічна майстерність вчителя — в центрі уваги партійної організації. Стаття // ЦДАВО України ф.5097, оп.1, спр.471, арк.7.

ках власної роботи, надавати допомогу у проведенні уроків, виховних, позакласних заходів і підготовці та використанні дидактичних матеріалів, наочних посібників, залучати всіх учителів школи до методичної роботи, проводити аналіз навчально-виховного процесу.

"Школа педагогічної майстерності" була створена В.О.Сухомлинським з метою передачі досвіду молодим спеціалістам. Головне завдання такої школи полягало в ознайомленні вчителів-початківців із структурою знань, умінь і навичок майстра педагогічної справи. У Павлівській середній школі їх теоретична підготовка здійснювалась під час проведення психолого-педагогічних семінарів. На їх заняттях розглядалися різноманітні питання: етапи формування педагогічної майстерності, значення досягнень творчих вчителів у розвитку науки, вивчення та впровадження передового педагогічного досвіду, методика дослідження та її роль для педагогічної практики тощо. Закріплення теоретичних знань відбувалося на семінарах-практикумах. Молодий спеціаліст спільно із учителем-майстром вчився реалізовувати міжпредметні зв'язки, розробляти схему вивчення педагогічного досвіду, складати план-конспект уроків, підбирати форми і методи для організації й проведення виховної роботи з учнями та інше.

В.О.Сухомлинський допомагав учителям у створенні "індивідуальної творчої лабораторії", в якій вони "конструювали власний досвід". На його думку, така форма педагогічної майстерності створювалася для того, щоб навчити вчителя передусім систематично знайомитись із педагогічною спадщиною минулого, сучасними досягненнями науки і практики, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між знаннями учнів і власною працею, давати об'єктивну оцінку власній діяльності і стану навчально-виховного процесу в школі, здійснювати самоаналіз результатів впровадження у практику передового педагогічного досвіду, виробляти внутрішню психолого-особистісну потребу в постійному самовдосконаленні.

В процесі аналізу творчої спадщини В.О.Сухомлинського виявлено його новаторський підхід до традиційних форм удосконалення педагогічної майстерності вчителів: педагогічної ради, шкільних методичних об'єднань, педагогічних читань, конференцій, лекторіїв, постійно діючих та епізодичних семінарів, самоосвіти тощо.

У дисертаційному дослідженні розкрито зміст структурних компонентів названих форм, механізм поетапного і взаємообумовленого їх проведення з метою вирішення конкретної проблеми на таких рівнях: теоретичне усвідомлення, практичний аналіз, розуміння і вироблення методики, реалізація пропозицій і висновків.

Методи складала сутність і основний зміст управлінської діяльності павлівського директора з творчого використання і збагачення вищезазначених форм роботи, серед них — розповідь, бесіда, дискусія, виступ, лекція, спостереження, порівняння, демонстрування, аналіз, дослідження, розв'язання навчально-педагогічних завдань тощо. У результаті проведеного дослідження науково-педагогічного доробку В.О.Сухомлинського виділено структурні складові частини колективних, групових та індивідуальних форм роботи і зроблено висновок про механізм їх організації, проведення та реалізацію розроблених пропозицій щодо розвитку педагогічної майстерності вчителів.

В.О.Сухомлинський відзначав, що перше враження про урок — це перше враження про педагогічну майстерність вчителя. Він періодично відвідував уроки, узагальнював і систематизував як індивідуальні, так і колективні творчі можливості вчителів з метою удосконалення їх педагогічної майстерності. Результати дослідження свідчать, що у річному плані роботи школи був виділений розділ "Підготовка вчителів до уроків". У ньому зазначалося: кому з учителів рекомендується при підготовці до уроку складати детальний конспект викладу нового матеріалу, хто зобов'язаний систематично (1-2 рази в місяць) представляти плани уроків на перевірку дирекції школи, кому з педагогів (особливо молодим і малодосвідченим) буде надаватися допомога при

складанні плану-конспекту до уроків, хто з учителів розробляє систему уроків на цілий розділ або тему, проводить відкритий урок. Не залишався поза увагою і такий шлях підвищення майстерності вчителів, як взаємовідвідування, тому в розділі зазначалося, у якого з колег повинен відвідувати уроки кожен член педагогічного колективу. За роки своєї праці в школі В.О.Сухомлинський відвідав близько 10.000 уроків. Він був переконаний у тому, що висока якість роботи на цій ділянці можлива тільки тоді, коли в керівника є досить фактів і спостережень.

Майстерність учителя на уроці як складової організаційно-педагогічної системи, всі компоненти якої взаємопов'язані і взаємообумовлені, В.О.Сухомлинський вважав передумовою якісної організації навчально-виховного процесу школи. На його думку, у творчо організованій роботі знаходить вираження одна із провідних закономірностей навчання і виховання — залежність знань і процесу формування особистості учня від майстерності педагога. При цьому вчений-практик вважав, що "основою педагогічної майстерності, основою її технології є урок — добре підготовлений, глибоко продуманий, розумно і культурно проведений"¹. Результати дослідження дають підставу стверджувати, що майстерність учителя на уроці в педагогічній концепції В.О.Сухомлинського полягає у розв'язанні таких проблем: єдності навчальної і виховної мети; розкритті головних, провідних ідей предмету; відповідності методів навчання й структури уроку його завданням; керівництві пізнавальною діяльністю учнів; індивідуалізації і диференціації навчання; роботі з обдарованими дітьми; застосуванні засобів наочності; системі контролю і оцінки знань учнів; врахуванні психологічних аспектів уроку; гуманізації педагогічних взаємин; використанні нетрадиційних форм навчання.

---

¹ Сухомлинський В.О. Аналіз уроку. Матеріали до кандидатської дисертації // ЦДАВО України ф.5097, оп.1, спр.1, арк.1.

У період становлення національної освіти в Україні вивчення і впровадження творчої спадщини В.О.Сухомлинського з досліджуваної проблеми є особливо актуальним для теорії і практики навчально-виховної роботи. Науково-теоретичний підхід до вирішення цієї важливої проблеми розпочинається у вищих навчальних закладах, перш за все там, де були створені кафедри педмайстерності: Полтавському, Херсонському, Криворізькому, Тернопільському та інших педінститутах. Вивчення спадщини В.О.Сухомлинського у вузах сприяє розумінню студентами сутності педагогічної майстерності як комплексу властивостей особистості вчителя (гуманістична направленість діяльності, професійні знання, педагогічні здібності і техніка), що забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності.

Творча спадщина В.О.Сухомлинського з проблеми педагогічної майстерності вчителя використовується і у загальноосвітніх школах: Павиській, Богданівській, Камишуватській, Крутенівській, Петрокорбівській, Суботцівській загальноосвітніх школах I-III ступенів Кіровоградської області, а також у школах №№4, 18, 21 м.Кіровограда, школах №№14, 21, 22 м.Житомира, школі №18 м.Маріуполя. Ідеї видатного педагога сприяють розробці концептуальних, змістовних, технологічних засад розвитку педагогічної майстерності вчителя у школах нового типу: Українському коледжі м.Києва, ліцеях при Донецькому і Київському університетах, Саксаганському ліцеї м.Кривий Ріг, Лисичанській гімназії, школах гімназіях №№14, 21 м.Луцька та №6 Переяслав-Хмельницького. Не тільки в Україні, а й за її межами ґрунтовно вивчають і впроваджують спадщину В.О.Сухомлинського: СШ №792 м.Москви, СШ №67 м.Казані, СШ №1 м.Вілюйська (Якутія), СШ №73 м.Душанбе, СШ №3 м.Ургенча (Узбекистан) та інших. Розкриваючи досвід роботи даних шкіл, автор дослідження проводить самоаналіз творчого використання спадщини В.О.Сухомлинського з проблеми удосконалення педагогічної майстерності вчителя у загальноосвітній школі I-III ступенів №19 м.Луцька, в якій він працює директором.

У додатках дисертаційного дослідження представлені: діагностична картка вчителя, структура методичної роботи, види аналізу уроків, пам'ятка вчителю-початківцю, програма школи педагогічної майстерності, плани роботи психологічного семінару, творчої групи вчителів української мови та літератури і диференційованих за фахом семінарів-практикумів з мовної майстерності вчителів, які використовуються у школі №19 м.Луцька.

Проведене дослідження дозволяє запропонувати такі практичні рекомендації:

— ширше запроваджувати в роботу сучасних навчальних закладів систему формування педагогічної майстерності вчителя, створену В.О.Сухомлинським;

— передбачити введення в план перепідготовки педагогічних кадрів лекцій та семінарських занять з питання: В.О.Сухомлинський та творче використання його теоретичної спадщини у сучасних школах з метою удосконалення педагогічної майстерності вчителів;

— у вищих навчальних закладах поповнити зміст курсу "Основи педагогічної майстерності" практичними заняттями студентів з метою безпосереднього вивчення ними роботи вчителя-майстра певної школи;

— директорам шкіл творчо запроваджувати досвід управлінської діяльності В.О.Сухомлинського з використання форм і методів удосконалення майстерності педагогічного колективу.

У висновках сформульовані основні результати дослідження.

Історико-педагогічний аналіз творчої спадщини В.О.Сухомлинського дає підставу стверджувати, що педагог творчо розвивав ідеї визначних прогресивних педагогів і громадських діячів минулого К.Ставровцького, І.Борецького, П.Беринди, М.Смотрицького, Ф.Прокоповича, Г.Сковороди, Т.Г.Шевченка, І.Я.Франка, П.А.Грабовського, Лесі Українки, М.М.Коцюбинського, В.Г.Короленка, К.Д.Ушинського, М.І.Пирогова, М.П.Драгоманова, С.Ф.Русової, А.С.Макаренка, спрямовані на форму-

вання педагогічної майстерності вчителя. Його новаторство в теорії і практиці даної проблеми перебуває в діалектичній єдності із загальними теоретичними пошуками у вітчизняній педагогіці.

Розгляд історії певної педагогічної проблеми потребує визначення її місця стосовно сьогоднішніх реалій. Тому, вивчаючи історичний генезис педагогічної майстерності вчителя, слід враховувати: розгляд проблеми з позицій критичного аналізу соціально-історичних умов її вирішення і виясненням світоглядних позицій видатного педагога В.О.Сухомлинського; виділення специфіки розуміння і практичного здійснення педагогічної майстерності у світлі загальної концепції виховання і навчання, яка притаманна українському вченому; вияснення і встановлення зв'язку між теорією педагогічної майстерності і практикою її реалізації в роботі вчительського колективу Павлівської середньої школи; вичленення тих аспектів проблеми, що мають найбільш суттєве значення для їх критичного переосмислення і творчого використання в сучасних навчальних закладах.

Теоретична спадщина В.О.Сухомлинського доносить струнку і послідовну систему його поглядів на педагогічну майстерність вчителя як складову частину загальної культури людини. Аналіз науково-практичного досвіду В.О.Сухомлинського дає можливість виділити такі складові педагогічної майстерності вчителя: **гуманізм** — ставлення до дитини як до найвищої цінності, який проявляється у наявності доброти, любові, милосердя, чуйності; **професіоналізм** — глибоке знання вчителем навчального предмету, його методики, сучасних досягнень педагогіки і психології; **педагогічні здібності** — комунікабельність, інтуїція, нав'ювання, оптимізм, здатність до творчості; **педагогічна взаємодія** — професійний такт учителя, культура мови спілкування з учнями, врахування психолого-фізіологічних особливостей дитини.

Аналіз творчої спадщини В.О.Сухомлинського показав, що управляти процесом удосконалення педагогічної майстерності вчителя — озна-

чає забезпечити реалізацію його творчого потенціалу. Саме від високого наукового рівня керівника школи, уміння формувати колектив майстрів педагогічної праці залежить інтелектуальне багатство життя педагогічного і учнівського колективу, методична майстерність вчителів, багатоаспектність виховного процесу і в кінцевому результаті — культура навчально-виховної роботи в школі.

Творчий підхід у діяльності вчителів В.О.Сухомлинський вбачав в активному пошуку директором школи найраціональніших шляхів організації навчально-виховного процесу: перевірки, аналізу, вникненні в сам процес, знаходженні відповідей на важливі питання, дослідженні, проектуванні, передбаченні, створенні свого новаторського стилю праці на основі досягнень науки і передового педагогічного досвіду. При цьому керівник школи повинен сприяти формуванню власного педагогічного досвіду вчителя в його прагненні до майстерності, який накопичується в результаті самоаналізу, самоосвіти, самовдосконалення, вимогливого і самокритичного ставлення до своєї праці.

В.О.Сухомлинський удосконалив систему роботи з питань формування педагогічної майстерності вчителя, науково обґрунтував і перевіряв на практиці форми й методи її організації, показав можливість і доцільність її реалізації в умовах конкретного педагогічного колективу — Павлівської середньої школи. Видатний педагог прагнув освоїти нові ідеї, розробити свої положення, які вимагали адекватних форм і методів. Результатом його творчого пошуку стали: "школа педагогічної культури", "школа педагогічної майстерності", "індивідуальна творча лабораторія", "школа педагогічного досвіду". Він значно збагатив зміст традиційних форм удосконалення професійної майстерності вчителя: педагогічна рада, методичні об'єднання, конференції, семінари, лекторії тощо. Розроблена ним система форм і методів підвищення педагогічної майстерності вчителя ґрунтується на принципах діяльнісного, системного і оптимізаційного підходів.

Аналіз творчої спадщини педагога свідчить, що професіоналізм вчителя найбільш чітко проявляється під час проведення основної форми навчально-виховного процесу школи — уроку. З метою удосконалення педагогічної майстерності вчителя В.О.Сухомлинський обґрунтував творчий підхід до постановки мети уроку, змісту навчального матеріалу, вибору завдань навчання і виховання, застосування методів і засобів активізації розумової діяльності учнів, організації індивідуальної і самостійної роботи, використання нетрадиційних форм навчання, взаємодії вчителя з учнями тощо. Розвитку майстерності директора школи з цієї проблеми сприяють запропоновані педагогом схеми аналізу уроку з різних його аспектів.

Творче використання теоретичної спадщини В.О.Сухомлинського дає можливість зрозуміти сутність процесу педагогічної майстерності і допомагає трансформувати його структурні компоненти, розкрити її гуманістичні основи та етичний потенціал діяльності вчителя. В результаті проведеного дослідження встановлено, що розроблені педагогом зміст, форми і методи педагогічної майстерності вчителя творчо використовуються і мають велике значення для педагогічної науки і практики.

Педагогічна майстерність вчителя сучасної школи — це синтез високої національної свідомості, загальної культури, творчості, багатого педагогічного досвіду, глибоких і всебічних знань, умінь, навичок, моральних якостей, позитивних рис характеру, які в цілому проявляються в його діяльності як велика сила навчально-виховного впливу на школярів і забезпечують високу ефективність праці. Новаторський підхід В.О.Сухомлинського з удосконалення педагогічної майстерності вчителя полягає в тому, що в центрі цієї проблеми він ставить особистість дитини, а її розвиток пов'язує з постійним глибоким аналізом педагогічних ідей навчально-виховного напрямку.

У період відродження української державності, коли перед нею постають якісно нові і складні завдання, творча спадщина В.О.Сухомлин-

ського допомагає у розв'язанні багатьох актуальних педагогічних проблем, зокрема, формування педагогічної майстерності вчителя, викликає великий інтерес до її більш глибокого вивчення і використання у надзвичайно сприятливий для цього час — становлення української національної школи.

Дане дослідження не претендує на вичерпність розв'язання проблеми педагогічної майстерності вчителя у творчій спадщині В.О.Сухомлинського. Потребують поглибленого вивчення такі питання: педагогічна культура, управлінська діяльність директора школи з проблеми удосконалення професійної майстерності вчителя, формування педагогічної майстерності вчителя-початківця, майстерність педагога у виховній роботі.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Педагогічна культура вчителя в творчій спадщині В.О.Сухомлинського // Методичні рекомендації для керівників, вчителів. — Луцьк, 1995. — 61с. — (у співавторстві).

2. Культ рідного слова в школі // Рід. школа. — 1994. — №5. — С.29-32.

3. Становлення педагогічної майстерності // Поч. школа. — 1995. — №5-6. — С.30, 35.

4. Для збагачення творчої практики // Поч. школа. — 1995. №8. — С.55-58.

5. Майстерність мови вчителя // В.О.Сухомлинський і сучасність: Наук.-метод. збірник. — Київ, 1994. — Вип.1. — С.65-69.

6. В.О.Сухомлинський про майстерність мови вчителя // Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського і розбудова національної освіти: Тези доп. Міжнародної наук.-практ. конф. — Кіровоград, 1993. — Час.3. — С.120-122.

7. Сухомлинський про розумову працю // Формування особистості вчителя фізичної культури в умовах відродження духовності України: Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. — Луцьк, 1995. — С.48-50.

8. Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського у практиці сучасної школи // Освітньо-виховні ідеали В.О.Сухомлинського в контексті сучасності: Матеріали 1-х Всеукраїнських педагогічних читань. — Київ—Луцьк, 1994. — С.160-165.

9. Майстерність педагогічної взаємодії // В.О.Сухомлинський і сучасність: Матеріали 2-х Всеукраїнських педагогічних читань. — Київ—Чернігів, 1995. — Час.1. — С.100-103.

10. В.О.Сухомлинський про майстерність вчителя на уроці // Матеріали XXXIX наук. конф. професорсько-викладацького складу інституту. — Луцьк, 1993. — Час.1. — С.12-13.

ЛУЦЬОК А.М. Проблема педагогического мастерства учителя в творческом наследии В.А.Сухомлинского.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 — теория и история педагогики. Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1996.

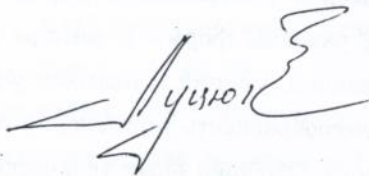
Защищается положение украинского педагога В.А.Сухомлинского о педагогическом мастерстве учителя. Раскрыто содержание и пути формирования педагогического мастерства, определён механизм управленческой деятельности директора школы в решении данной проблемы, указаны формы и методы усовершенствования профессиональных знаний, умений и навыков учителя. С этой целью обуславливается целесообразность применения структурных дидактических элементов урока. Обобщён опыт творческого использования рекомендаций выдающегося педагога по развитию профессионального мастерства в современных учебных заведениях. Основные положения отражены автором в 10 публикациях.

LUTSYUK A.M. The problem of teacher's pedagogical skill in creative heritage of V.O.Sukhomlinsky.

Dissertation on presentation thesis for a Candidate degree of Pedagogical science on speciality 13.00.01 — theory and history of pedagogics. Teachers' training institute, APS of Ukraine, Kyiv, 1995.

The thesis of Ukrainian pedagogue V.A.Sukhomlinsky about the teacher's pedagogical skill is under defence. The content and ways of formation of pedagogical skill have been lightened, mechanism of headmaster's administrative activity in solving the problem has been defined, forms and methods of improvement of teacher's professional knowledge, skill and habits have been pointed out. Sensible application of structural didactic elements of a lesson has been caused for this purpose. The experience of creative use of the outstanding pedagogue's recommendations on the development of professional skills in modern educational establishments has been generalized. The main items of the research have been reflected by the author in his 10 publications.

Ключові слова: педагогічна майстерність, професійні знання, уміння і навички, форми і методи удосконалення педагогічної майстерності, передовий педагогічний досвід, творчість, дидактична майстерність.

AB 35.499